

УДК 371.48 (4=112.2)

ДО ВИТОКІВ ГЕРБАРТІАНСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ

Федчишин Н.О., к. пед. н.,
докторант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті аналізується діяльність представників гербартианського напрямку, реформування системи освіти згідно з їхніми педагогічними поглядами, вплив учня прямих учнів Й.-Ф. Гербарта на розвиток педагогічної науки; досліджується запозичення ідей представників цієї течії в шкільній освіті.

Ключові слова: *гербартіанство, педагогічні погляди, навчальний план, навчальний процес, учитель.*

В статье анализируется деятельность представителей гербартианского направления реформирования системы образования в соответствии с их педагогическими взглядами, влияние учения прямых учеников Й.-Ф. Гербарта на развитие педагогической науки; исследуется заимствование идей представителей данного течения в школьном образовании.

Ключевые слова: *гербартіанство, педагогические взгляды, учебный план, учебный процесс, учитель.*

Fedchyshyn N.O. TO THE ORIGINS OF HERBARTIAN PEDAGOGY

The proposed article analyzes the activity of herbartian representatives' direction, reforming the education system according to their educational views, the impact of Y.-F. Herbart's direct students into the development of science teaching. The borrowed ideas of this movement in school education representatives are explored. It was found that their interpretations Y.-F. Herbart's pedagogy as science of education and as a universal status tried to help and provide the basis of understanding the learning process, especially for school.

Key words: *herbartian, pedagogical views, curriculum, educational process, teacher.*

Постановка проблеми. Поєднання в педагогічному процесі сучасної національної науки та кращих зразків зарубіжної педагогіки визначають пріоритетні напрями навчання й виховання підростаючого покоління. Вирішення освітніх завдань запозичуємо не лише в національній педагогіці, а й звертаємося до західної педагогічної науки. Вплив ідей педагогічних течій країн Заходу на зміст, методи й форми організації навчально-виховного процесу в школах України спричинив значну кількість історико-педагогічних розвідок. Значний інтерес для нас становить педагогічна концепція гербартианців, що увиразнює потребу її системного вивчення та цілісного наукового розгляду.

Ступінь розробленості проблеми. До цього питання зверталися відомі зарубіжні вчені: Д. Беннер (D. Benner), А. Бліднер (A. Bliedner), М. Вінклер (M. Winkler), В. Клінгберг (W. Klingberg), Р. Коріанд (R. Coriand), Р. Кьоренц (R. Körenz), К. Мартенс (K. Martens), П. Метц (P. Metz), К. Мюллер (C. Müller), К. Пранге (K. Prange), Б. Швенк (B. Schwenk), В. Шрьоер (W. Schröer) та ін.

Метою статті є аналіз педагогічних поглядів популяризаторів гербартианства – Л. фон Штрюмпеля й Т. Вайтца. Для досягнення поставленої мети варто вирішити такі завдання: розкрити зміст ідей обох гербартианців і проаналізувати цінність їх теоретично-педагогічної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Поза сумнівом, гербартианці прагнули допомогти своїми інтерпретаціями педагогіки Й.-Ф. Гербарта як науки про виховання в універсальному статусі та забезпечити основу розуміння навчального процесу, особливо для школи. Р. Коріанд зауважила, що наукова педагогіка гербартианців має статус інформативного «дефіциту», зазначила, що заледве можна виключити той факт, що причина критичних закидів криється в тому, що представники реформаторської педагогіки намагалися заблокувати навчально-історичні, виховальні та наукові пошуки гербартианців, закидаючи їм спрощення вчення Й.-Ф. Гербарта, догматизм, звуження основних понять [3, с. 28]. Людвіг фон Штрюмпель (Ludvig von Strümpell) (1812–1899) навчався в Й.-Ф. Гербарта в Кьонігсберзі, із 1845 р. – професор філософії та педагогіки університету Дорпат (Dorpat), член вищого навчального управління в російських прибалтійських губерніях, з 1871 р. – професор філософії та педагогіки в Ляйпцигу та директор науково-педагогічної практичної школи при університеті [7, с. 37]. Він по-своєму продовжив учення Й.-Ф. Гербарта, частково звернувши увагу на природні й аномальні особливості дітей, указав на сутність педагогічної патології [8]. Він мав добрі знання з психології й намагався постійно застосовувати взаємозв'язок педагогіки та психології, наголошував на результатах фізіолого-психологічних досліджень,

так формуючи плавний перехід від «старої» педагогіки Й.-Ф. Гербарта до «нової» – наукової. Основне питання педагогіки, на його переконання, полягає у формуванні здібностей дитини, тому потрібно було встановити, до чого зводиться процес навчання й за якими законами відбувається розвиток дитячого розуму [7, с. 38]. Відстежуючи цей процес, Л. фон Штрюмпель побачив психологічні причинно-наслідкові зв'язки: у свідомості дитини з віком формуються повні образи, зображення та результати відповідно до певної діяльності, на яких базуються навчальні здібності. Формування розуму окремої особистості відбувається за тими самими ступенями, що й людства загалом [7, с. 38]. Л. фон Штрюмпель пішов далі від Т. Ціллера, який говорив лише про релігійно-моральний розвиток і пропонував формувати учня тільки до 14 років.

Л. фон Штрюмпель заснував педагогічну семінарію, навчальна діяльність якої стала основою реформування балтійської системи освіти. Збільшення кількості націоналістичних заворушень і неспроможність держави зупинити русифікацію стали причиною того, що Л. фон Штрюмпель був змушений покинути зрусифікований виш і повернутися в 1871 р. в Ляйпциг звичайним професором. У своїх підручниках: «Різноманітність дитячих натур» (*“Verschiedenheit der Kindernaturen”*) (1844), «Доступно викладені питання виховання» (*“Erziehungsfragen, gemeinverständlich erläutert”*) (1869), «Психологічна педагогіка» (*“Psychologische Pädagogik”*) (1880), «Педагогічна патологія або вчення про помилки дітей» (*“Die pädagogische Pathologie oder die Lehre von den Fehlern der Kinder”*) (1890) – він проаналізував результати спостережень за психологією дітей і зробив акцент на педагогіці, яка ґрунтується на емпірично-психологічних засадах [8, с. 306]. У 1872 р. він отримав запрошення викладати філософію у Віденському, а відтак і в Празькому університетах. Г. Енгельбрехт принагідно зауважив, що такі зусилля обох вишів не підтримало Міністерство віросповідань і освіти через спротив церкви, оскільки Л. фон Штрюмпель був протестантом, окрім того, уряд саксонської землі запропонував для нього кращі умови праці [4, с. 77]. У Ляйпцизі гербартіанець із великим завзяттям віддається педагогічній роботі щодо підготовки майбутніх освітян і концентрується на академічному підвищенні кваліфікації учителів народних шкіл. Своє завдання він убаचाє у ґрунтовному заглибленні його студентів, майбутніх учителів, в основи наукової педагогіки, а ті, у свою чергу, запропонують набуті знання шкільній

аудиторії. Л. фон Штрюмпель обмежився теоретичною підготовкою студентів, котрі самостійно повинні шукати шляхи, етичні й психологічні основи навчання [2, с. 279]. На його переконання, після успішного складання теоретичного іспиту важливою складовою залишалася ще річна практична підготовка майбутнього вчителя (*“Probejahr”*) як випробувальний термін.

До безпосередніх гербартіанців варто зарахувати Морітца Вільгельма Дробіша (M.W. Drobisch) (1802–1896) – професора математики та філософії Ляйпцизького університету, який із 1827 р. тісно співпрацював особисто, листуючись на рівні обміну думками, поглядами, ідеями, з Й.-Ф. Гербартом. У своїх працях: «Вступ до загальної педагогіки» (*“Einleitung in die allgemeine Pädagogik”*) (1856), «Управління дітьми» (*“Die Regierung der Kinder”*) (1857) – він повністю опирається на Й.-Ф. Гербарта; його перу належать праці: «Основи вчення про виховальне навчання» (1865); «Лекції із загальної педагогіки» (*“Vorlesungen über allgemeine Pädagogik”*) (1876); «Загальна педагогіка» (*“Allgemeine Pädagogik”*). Німецький класик побачив у молодому М.-В. Дробішу того науковця, який після його смерті донесе вчення до сучасників, піклуватиметься про поширення його наукового доробку і зможе тлумачити його спадщину [6, с. 15]. Як і між Й.-Ф. Гербартом і Л. Штрюмпелем, між ними часто точилися гострі дискусії щодо наукових міркувань, поглядів і переконань з окремих питань педагогіки, філософії та психології. Саме М.-В. Дробіш і Г. Гартенштайн ще за життя свого вчителя заснували в Ляйпцигу центр гербартіанської філософії, позаяк ще один було започатковано у Відні, проте «справжня» школа Й.-Ф. Гербарта формувалася вже після його смерті.

Із 1861 р. за редакцією Г.-Т. Алліна та Т. Ціллера світ побачив «Журнал точної філософії в дусі нового філософського реалізму» (*“Zeitschrift für exakte Philosophie im Sinne des neueren philosophischen Realismus”*), у першому томі якого Г.-Т. Аллін запропонував підбір праць окремих авторів, які через свою позицію згодом були названі гербартіанцями. Основне завдання наукового журналу – показати реформування філософії завдяки революційній позиції наукового мислення Й.-Ф. Гербарта, розширити й удосконалити його вчення в різних напрямках, насамперед у галузі педагогіки, яке, на думку редакторів, було досягнуте до кінця 80-х рр. XIX ст. [1, с. 24].

У своїх працях: «Основи релігійної філософії» (*“Grundlehren der Religionsphilosophie”*), «Новий виклад логіки» (*“Neue Darlegung der*

Logik»), «До характеристики філософії Гербарта» («Zur Charakteristik der herbartischen Philosophie») – М.-В. Дробіш акцентував увагу на психологічній спадщині Й.-Ф. Гербарта, указав на успіхи його філософії, що дало поштовх його подальшому аналізу в роботі «До питання про систему філософії Гербарта» («Beitrdge zur Orientierung über Herbarts System der Philosophie») (1834) [3, с. 35]. Того самого року Г. Гартенштайн (G. Hartenstein) (1808–1890) публікаціями: «Пояснення філософії Гербарта» («Erläuterungen zur Herbarts Philosophie»), «Сучасний виклад та оцінка філософії Гербарта» («Über die neuesten Darstellungen und Beurteilungen der Herbartischen Philosophie») – викликав інтерес до Й.-Ф. Гербарта та його вчення в наукових колах. Його послідовники розпочали бурхливу діяльність, не обмежившись відмовою від неправдивих пояснень і суджень філософії Й.-Ф. Гербарта, а пропонували власне бачення, свою оцінку щодо окремих питань. Якнайширші пояснення в цьому напрямі оприлюднив у своїх працях («Проблеми та основи загальної метафізики» («Die Probleme und Grundlehren der allgemeinen Metaphysik») (1836), «Основні поняття етичних наук» («Die Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften») (1844)) Г. Гартенштайн, презентувавши повну картину обґрунтувань і моделей в етиці Й.-Ф. Гербарта [5, с. 35]. І перші критичні зауваження серед гербартіанців розпочалися із Г. Гартенштайна у сфері саме метафізики. Початком стала опублікована Л. фон Штрюмпелем у 1840 р. стаття «Основні риси метафізики Й.-Ф. Гербарта: критичне висвітлення» («Die Hauptpunkte der Herbartischen Metaphysik, kritisch beleuchtet»). Він висловив думку, що філософія Й.-Ф. Гербарта перевершила решту систем сучасності спекулятивним змістом і результатами в теоретичному й практичному розуміннях, проте свідомо дав зрозуміти, що варто надалі напрацьовувати й удосконалювати «внутрішню структуру» його філософії, насамперед критично проаналізувати форму і зміст [8, с. 105].

Як указує Г. Керн у своїх «Логічних дослідженнях» («Logische Untersuchungen»), Ф.-А. Тренделенбург (F.A. Trendelenburg) виступив проти Г. Гегеля та Й.-Ф. Гербарта, зокрема висловив протест проти основ метафізики останнього, резюмуючи, що означені Й.-Ф. Гербартом суперечності в розумінні поняття досвіду насправді не є чимось іншим, оскільки не розв'язані в метафізиці [9, с. 147]. Вплив цієї критики є значно більшим і хоч-не-хоч спонукав до відповіді. Г. Керн (H. Kern) у роботі «Нариси з виправдання метафізики Гербарта» («Ein

Beitrag zur Rechtfertigung der Herbartischen Metaphysik») (1849) обмежився відмовою від заперечень проти онтології Й.-Ф. Гербарта. Гербартіанці на сторінках свого видання «Журнал точної філософії в дусі нового філософського реалізму», очолюваного спочатку Г.-Т. Алліном і Т. Ціллером, згодом Г.-Т. Алліном і О. Флюгелем, не виходили за межі обґрунтування мети й завдань філософії та педагогіки.

Вагомими були результати запропонованого Й.-Ф. Гербартом психологічного вчення, яке отримало різнобічне вдосконалення в підручниках М.-В. Дробіша: «Емпірична психологія за природничим методом» («Empirische Psychologie nach naturwissenschaftlicher Methode») (1842), «Основи математичної психології» («Erste Grundlinien der mathematischen Psychologie») (1850), у яких автор зробив акцент на явищах і процесах духовного життя без «допомоги» метафізики, філософії й математики та з використанням спостереження, аналізу, порівняння й логічного зв'язку досвіду, коли особливе місце відводиться пізнанню загального психічного феномена, та покладених в основу законів. Несприйняття метафізики М.-В. Дробішем помітне лише в певному напрямі й не ґрунтувалося на математичному трактуванні психології, як це було в Й.-Ф. Гербарта.

Важливою постаттю серед гербартіанців був Т. Вайтц (Th. Waitz) (1821–1884), відомий своїми працями в царині психології. Він вивчав філософію та математику в Єні й Ляйпцигу, як учень В. Дробіша інтенсивно аналізував роботи Й.-Ф. Гербарта. Особливе зацікавлення викликали в нього філософські праці Аристотеля, які він інтенсивно опрацьовував у бібліотеках Франції та Італії. У 1844 р. Т. Вайтц переїжджає в Марбург, де захищає докторський ступінь із філософії й згодом отримує звання професора. У цей час він готує свої праці: «Підручник психології як природничої дисципліни» («Lehrbuch der Psychologie als Naturwissenschaft») (1849), «Загальна педагогіка» («Allgemeine Pädagogik») (1852), згодом повністю віддається етнографічним і антропологічним дослідженням, які підсумувалися «Антропологією первісних народів» («Anthropologie der Naturvölker»). В «Основах психології» («Grundlegung der Psychologie») (1846) відзначаємо згоду з головними положеннями Й.-Ф. Гербарта, саме з тими, які, безсумнівно, беруть до уваги факти фізіології. Ці думки підтримав В. Мюллер-Функ (W. Müller-Funk) у психолого-педагогічних дослідженнях, вийшовши за межі вчення Й.-Ф. Гербарта. Так, він зробив висновок, що «уявлення, які знахо-

дяться за межею свідомості, більше не уявлення, а лише їхні залишки».

У праці Т. Вайтца «Загальна педагогіка» («Allgemeine Pädagogik») помітним є вплив Й.-Ф. Гербарта. Передусім він модифікував сукупність ідей свого вчителя й збагатив їх завдяки філософії Аристотеля, що стало причиною для Т. Ціллера не визнавати його гербартіанцем. Як зазначив Р. Лохнер (R. Lochner), спираючись на основи педагогіки Й.-Ф. Гербарта, Т. Вайтц став «однією з найбільш вагомих особистостей у педагогіці між Ф. Шляйермахером і Дж. Дьюї» [6, с. 105].

Т. Вайтц – ініціатор і дослідник науковості педагогічної науки, один серед тих, у поглядах котрого було найменше ознак догматизму. Його зусилля спрямовані на наявність у педагогіці академічних рис. Наукові пошуки, на його переконання, не повинні бути спрямовані ні на виявлення причин чи впливів (особливо, що стосується математичних форм та їх взаємозв'язку), ні на визначення самих понять. У цьому, аналізував Т. Вайтц, варто взяти до уваги теоретичний і практичний аспекти філософії. Він зосередився на теоретичній етиці, вважаючи, що вона забезпечує не лише реалізацію ідеалу в житті, а вимагає продовження, розвиваючи засоби задля втілення такого ідеалу [11, с. 63]. Це завдання стосується «практичного штучного вчення», що повністю збігається, на його думку, зі змістом педагогічної науки. Через це педагогіка вказує на взаємозв'язок результатів теоретичної етики з практикою життя.

Гербартіанець пояснював, що трьом частинам «практичної філософії» (естетиці, правознавству, етиці у вузькому розумінні) відповідають «штучні вчення» – «естетичне штучне вчення, політика або педагогіка держави та педагогіка у вузькому розумінні», вона спрямована на дитину чи молоду людину як на об'єкт. Поза її увагою залишається «самовиховання». І тут не зовсім зрозуміло, чи Т. Вайтц, так само як і Й.-Ф. Гербарт, заперечує виховання дорослих, чи зараховує ці питання до інших наук, зокрема до освітньої політики держави [10, с. 57].

Т. Вайтц визначив психологію суттєвою допоміжною наукою педагогіки, оскільки вона забезпечує засоби, тоді як етика визначає мету для досягнення цієї мети. Як указував Т. Баллауф, він не розумів чи ще не розумів, що власне психологія «сама нічого не може вирішити» [1, с. 97]. Гербартіанець розмірковував над питанням суворо філософського спрямування педагогіки як науки. Визначаючи мету виховання, Т. Вайтц радив звернутися до етики як допо-

міжного предмета. «Загальна педагогіка – це в буквальному розумінні філософська, спекулятивна наука, яка визначає мету виховання, засоби та методи її досягнення і способи реалізації», – стверджував він [10, с. 17]. Т. Вайтц уважав, що виховання забезпечує значна кількість процесів, покликаних допомогти вихованцеві сформувати повноцінну особистість із багатим духовним життям. Т. Вайтц погодився, що цю мету не можна досягнути лише «вчителем у той чи інший період життя учня», а тому намагався віднайти в гербартіанстві готові ідеї для реалізації цього процесу. На його думку, можливості виховання розширюються на формування учня як особистості та добру освітню підготовку.

Важливим є момент, коли вчитель зумів привчити вихованця до самостійності й ініціативності, оскільки лише через «самостійність вихованець віднайде свій індивідуальний спосіб життя». Гербартіанець окреслив три сфери, що вимагають формування моралі: ставлення людини до себе самої, взаємини з іншими людьми (для формування моральних якостей у взаємодії із соціальними аспектами етичних вимог, що було умовою для продукування *індивідуальної моралі*, позаяк людина живе в суспільстві, а суспільство психологічно впливає на кожен особистість задля реалізації *ідеї доброчинності* як найвищого завдання суспільної людини, а втілення цієї ідеї передбачало, за Т. Вайтцом, спостереження й дії, чесне виконання своїх обов'язків, тобто моральне виховання), загальні взаємозв'язки в суспільстві (реалізація *ідеї внутрішньої свободи* щодо всього суспільства – забезпечення *ідеї цивілізованості*) [10, с. 73]. Для досягнення мети він запропонував своє бачення. По-перше, ставлення людини до себе самої, тобто реалізація *ідеї внутрішньої свободи*. По-друге, ідея доброчинності передбачала реалізацію моральних прагнень окремої людини відповідно до інших, по-третє, діяльність окремого індивіда збігається з метою людства [11, с. 67].

Т. Вайтц указав на засоби виховання, які, на його переконання, варто шукати в психології: а) чуттєвість або зовнішня інтуїція, б) характер, в) інтелект, і запропонував згрупувати їх так: а) формування думки, б) формування характеру, в) формування інтелекту. Він пояснював, що основою є розум, у якому поєднані й відчуття, і воля, а *виховуюче навчання* – це навчання, що водночас збуджує інтелект індивіда [10, с. 104]. Т. Вайтц стверджував, що мистецтво учіння можна опанувати не лише завдяки практичним порадам, а й ґрунтовному формуванню раціональних основ, тобто педагогіку по-

трібно вивчати разом із психологією, етикою та логікою.

Між тим, учень Й.-Ф. Гербарта вважав педагогіку «прикладною» наукою. Мета, засоби, шляхи є предметами прикладної педагогіки й визначають індивіда як об'єкт виховання. Він заявив, що загальна педагогіка чітко визначає мету виховання, беручи до уваги загальні принципи, тоді як прикладна педагогіка має враховувати особливі зв'язки між вихованцем і вихователем і застосування останнім усіх можливих виховних засобів за умови обмеженої мети виховання. Отже, педагогічна система Т. Вайтца чітко визначає мету виховання, загальна педагогіка має суворо науковий характер, а прикладна, у широкому розумінні, – наукове трактування.

Висновки. Отже, гербартіанці визначили, що педагогіка слугує для формування в молодого покоління моральних якостей, тоді як психологію розглядали засобом досягнення цієї мети, а етику і психологію – як основоположні для педагогіки науки. Вони твердили, що завдання виховання потрібно розуміти в етичному аспекті: внутрішня свобода, доброзичливість, цивілізованість. Засоби, зумовлені психологічними чинниками: чутливістю (інтуїцією), характером, інтелектом, можна групувати так: а) формування думки, б) формування характеру, в) формування інтелекту.

Основою психічного життя Т. Вайтц уважав характер, який поєднує й розум, і чуттєвість, а відтак виховання формує людину. Аналізуючи теорію свого вчителя, гербартіанець пояснив, що виховуюче навчання – це навчання, яке виховує учня та формує його розум. Мислення твориться навчанням, досвідом і оточенням. Намагаючись трактувати педагогічні й психологічні про-

цеси аналогічно Й.-Ф. Гербарту, Т. Вайтц часто виходив за межі поглядів свого вчителя й пояснював формування характеру через виховання; творення мислення через навчання; відійшов у питаннях концентрації від формальних ступенів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ballauf Th.: Pädagogik. Eine Geschichte der Bildung und Erziehung / Th. Ballauf, K. Schaller. – Bd. III 19./20. Jahrhundert. Freiburg : Alber. – 1973. – 887 S.
2. Brezinka W.: Pädagogik in Österreich. Die Geschichte des Faches an den Universitäten vom 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts / W. Brezinka. – Bd. 1. Wien. – Wien : Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000. – 1060 S.
3. Coriand R.: Der Herbartianismus – die vergessene Wissenschaftsgeschichte / R. Coriand, M. Winkler. – Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1998. – 290 S.
4. Engelbrecht H.: Geschichte des österreichischen Bildungswesens / H. Engelbrecht. – Bd. 3. – Wien : Österreichischer Bundesverlag, 1984. – 552 S.
5. Hartenstein G.: Die Grundbegriffe der ethischen Wissenschaften/ G. Hartenstein. – Leipzig : Brockhaus, 1844. – 574 S.
6. Lochner R.: Deutsche Erziehungswissenschaft / R. Lochner. – Meisenheim an Glon : Verlag Anton Hain, 1963. – 561 S.
7. Strümpell L.: Die Hauptpunkte der Herbartischen Metaphysik, kritisch beleuchtet / L. Strümpell. – Braunschweig : Verlag von Eduard Leinbrock, 1840. – 216 S.
8. Strümpell L.: Psychologische Pädagogik / L. Strümpell. – Leipzig : G. Böhme, 1880. – 368 S.
9. Trendelenburg F.A.: Logische Untersuchungen. 1 / F.A. Trendelenburg. – Leipzig : Hirzel, 1870. – 388 S.
10. Waitz T.: Allgemeine Pädagogik und kleinere pädagogische Schriften/T. Waitz. – 1. Aufl. – Braunschweig : Vieweg und Sohn, 1898. – 552 S.
11. Ziller T.: Allgemeine Pädagogik. 2. Auflage der Vorlesungen über allgemeine Pädagogik / T. Ziller. – Herausgegeben von Dr. Karl Just, Leipzig, 1892. – 430 S.